

УДК 336.747

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1859>*А. В. Лозовицький*

НЕБАНКІВСЬКА ЕЛЕКТРОННА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНОЇ ВАЛЮТИ

Постановка проблеми. Нині дедалі частіше виникають платіжні відносини між фізичними та юридичними особами, які ще не врегульовані ні європейським законодавством, ні вітчизняним. Йдеться про діяльність платіжних систем децентралізованої довіри з використанням технології блокчейн і приватно-правових платіжних систем, які є середовищем обігу віртуальної валюти як особливого типу електронних грошей. Деякі з них фактично здійснюють свою діяльність і на території України у вигляді небанківських електронних платіжних систем і діють здебільшого у відкритих та закритих інформаційно-комунікаційних мережах.

На практиці українське законодавство виявилось невідповідним до врегулювання таких відносин через технічну неможливість контролювати обіг електронних платіжних засобів у ній, встановлювати правила емісії, здійснювати нагляд та контроль. У таких електронних платіжних системах держава змогла побачити насамперед небезпеку для стабільності грошового обігу, складнощі оподаткування її користувачів, залишивши ці відносини без належного законодавчого врегулювання.

Метою статті є дослідження правовідносин з приводу обігу віртуальної валюти у небанківських електронних платіжних системах, а завданням – правова характеристика їх видів та особливостей.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового регулювання електронних платіжних систем досліджували вітчизняні вчені Є. Алісов, І.О. Трубін, Д.О. Гетманцев, Т.К. Адабашев, М. Пожидаєва, а також низка закордонних правознавців. Питанням типологізації віртуальних валют присвятили свої праці вчені Роберт Ф. Стенкі, Кен Окей, Рандал В. Сіферс, Джон МакГінніс і Кайл Рош.

Висновки за результатами досліджень з приводу регулювання обігу віртуальних валют були покладені в основу звітів Національного банку України, центральних банків Європейського Союзу, міжнародних фінансових організацій. Проблеми правового регулювання приватної емісії грошей досліджувалися у працях Г.Ф. Шершеневича, Г.Ф. Кнаппа, Ф. фон Хайека, А. Тофлера та інших. Однак спроба комплексного аналізу правовідносин щодо обігу віртуальної валюти як особливого виду електронних грошей і грошей приватної емісії в діяльності небанківських електронних платіжних систем здійснюється вперше.

Вклад основного матеріалу. Нові форми суспільних відносин формуються саме в системах віртуальних валют (або цифрових валют). Раніше вважалося, що з метою отримання «віртуальної валюти» покупець конвертує кошти з банківського рахунку або кредитної картки в електронний токен, який можна використовувати для здійснення покупок в інтернеті. Токен – це зашифровані дані, які програмним забезпеченням визнано дійсним, коли він змінює власника [1, с. 22]. В інтернеті

такі токени можуть вільно обмінюватися без будь-яких дозволів центральної бази даних чи будь-яких записів транзакції, крім сторін транзакції. Покупці платять невелику плату емітенту віртуальної валюти, а системи «віртуальних валют» функціонують як засіб нагромадження вартості та засіб обміну. Втім набуває поширення віртуальна валюта приватної та децентралізованої емісії, яку не можливо отримати шляхом конвертації з іншої валюти, але її можна придбати.

Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF) у зв'язку з цим поділила віртуальну валюту на два основних типи: конвертована і неконвертована віртуальна валюта. Під терміном «конвертована валюта» жодним чином не мається на увазі її офіційна конвертованість, це тільки вказує на її фактичну конвертованість (наприклад, через наявність відповідного ринку). Віртуальна валюта є «конвертованою» виключно до тих пір, поки приватні учасники використовують її для своїх угод і приймають як засіб платежу, оскільки її «конвертованість» жодним чином не гарантована законодавством (FATF, 2014: 9).

У розумінні вказаної установи віртуальна валюта є засобом вираження вартості, яким можна торгувати в цифровій формі і яка функціонує в якості засобу обміну; і/або розрахункової грошової одиниці; і/або засобу зберігання вартості, але не володіє статусом законного платіжного засобу, виконує вказані вище функції тільки за згодою в рамках спільноти користувачів віртуальної валюти [2, с. 6].

Європейський центральний банк визначив віртуальну валюту як «вид нерегульованих цифрових грошей, які випускаються і зазвичай контролюються їх розробниками, використовуються і приймаються членами конкретної віртуальної спільноти» [3, с. 6]. При цьому було виділено три види систем віртуальних валют: 1) системи віртуальної валюти закритого типу (використовуються в онлайн-іграх); 2) системи, де обмін можливий тільки в одну сторону (здебільшого допускається купівля віртуальної валюти) і є обмінний курс для придбання віртуальної валюти; 3) системи з можливістю двостороннього обміну, тобто віртуальна валюта функціонує як будь-яка конвертована (реальна) валюта, яка має обмінний курс.

Нині наукове товариство намагається з'ясувати правову природу різного роду віртуальних валют, найвідомішим серед яких є так звана «криптовалюта». Правознавці досліджують, чи не підпадає вона під законодавчі визначення платіжних засобів, електронних грошей, валютних цінностей, грошових сурогатів, цінних паперів, об'єктів інтелектуальної власності, товару.

У західному світі насамперед розглядають можливість віртуальної валюти (в тому числі криптовалюти) стати законним платіжним засобом і з'ясовують, чи слід розглядати її як об'єкт приватної власності. Німецький правознавець і дослідник Крістіан Рюкерт визначає віртуальну валюту як децентралізовану організацію, керовану мережевим протоколом, з використанням криптографії для захисту транзакцій, а також публічну книгу обліку, яка документує стан системи та історію [4].

У дійсності платіжним системам з використанням криптовалюти притаманна не лише децентралізація з використанням публічних реєстрів. Слід зазначити про існування централізованих платіжних систем, які, використовуючи технологію криптовалюти блокчейн (англ. Blockchain), дозволяють здійснювати платежі між

фізичними та юридичними особами. Таку електронну платіжну систему створила Ripple Labs Inc., яка є приватною юридичною особою, зареєстрованою в США та здійснює централізовану емісію віртуальної валюти XRP з використанням технології блокчейн. Ця небанківська електронна платіжна система є популярною серед багатьох банків світу, які використовують її для здійснення миттєвих крос-валютних міжбанківських розрахунків на заміну системи SWIFT, а також для переказу віртуальної валюти між фізичними особами.

У березні 2017 року Палатою представників штату Арізона в США було озвучене таке правове визначення цієї технології: «розподілена, децентралізована, розповсюджена та реплікаційна книга обліку, яка може бути публічною або приватною. Дані цієї книги обліку захищені криптографією, теоретично не можуть бути змінені та піддаються перевірці і забезпечують істину без цензури» [5].

Натепер розглядаються два типи платіжних систем з використанням технології блокчейн [6, с. 2-3]:

1) публічну систему блокчейн, коли кожен учасник може зчитувати програмний код і використовувати його для здійснення транзакцій, а також кожен може брати участь у процесі створення консенсусу. Тому немає жодного центрального реєстру, а також третьої сторони, якій необхідно довіряти;

2) система блокчейн називається приватною (або напівприватною), якщо процес консенсусу може бути досягнутий лише обмеженою та заздалегідь визначеною кількістю учасників. Доступ до запису надається організацією, а дозволи на зчитування програмного коду можуть бути публічними або обмеженими.

Можливість централізованої емісії віртуальної валюти з використанням технології блокчейн розглядають також державні органи деяких країн з метою залучення інвестицій до економіки. Паралельно з цим центральні банки в різних кутках світу почали досліджувати можливість емісії електронної форми фіатних грошей з використанням технології розподілених реєстрів DLT, так званої цифрової валюти центрального банку (central bank digital currency), що визначається як нова форма грошей, яка випускається центральним банком у цифровому вигляді і слугує законним засобом платежу [7].

Європейський центральний банк (далі – Банк) визначає цифрову валюту центрального банку як загальнодоступну цифрову форму фіатної валюти, емітовану державою, що є законним засобом платежу, не є криптовалютою і може зберігати вартість поза банками у регульованому порядку [8]. За визначенням Банку міжнародних розрахунків це зобов'язання центрального банку, що виражається в існуючій одиниці обліку, яка виступає як засобом обміну, так і засобом збереження вартості [9]. Оскільки розглядаються як централізовані, так і децентралізовані моделі емісії (центральним банком разом із небанківськими установами), то така цифрова валюта за своїми ознаками близька до віртуальної саме за умов децентралізації випуску і відповідає визначенням цифрової валюти центрального банку. У випадку централізованої емісії постає проблема визначення організаційно-правової форми таких платіжних систем: чи слід вважати її державною електронною платіжною системою, чи такою, що діє в рамках приватного права і є закритою небанківською або публічною банківською платіжною системою.

Національний банк України приєднався до цих досліджень і провів у 2018 році закритий пілотний проект щодо впровадження платформи «Електронна гривня», випустивши в обіг в обмеженій кількості е-гривні та здійснивши пробні розрахунки з її використанням. Згідно висновків за результатами проекту технології розподілених реєстрів (DLT чи блокчейн) можуть бути використані для випуску та обігу е-гривні. Однак основні переваги цих технологій, а саме відсутність одного центру довіри та можливість перевірки будь-якої операції будь-якою особою, не використовуються в разі централізованої моделі випуску е-гривні [10].

Доля цифрових валют центрального банку залежатиме від вирішення основної дискусії, зосередженої на питанні вибору технології, що має бути покладено в основу проекту – платформа цифрового токена, емітованого центральним банком, чи платформа рахунку користувача в центральному банку. Зокрема, технологія, заснована на основі токена, імітує особливості фізичної грошової одиниці, тоді як технологія рахунку нагадує традиційні банківські рахунки. Ідея альтернативного варіанту цифрових валют центрального банку полягає у відкритті рахунків фізичним та юридичним особам всіх форм власності у центральному банку [11, с. 27–28, 44].

Основна відмінність між цифровими валютами центробанків і криптовалютами полягає в тому, що у першому випадку залишається певний рівень централізації. Особливо коли йдеться про технологію рахунку центробанку, де одночасно і створення, і врегулювання є централізованими. В той же час технологія токена передбачає лише емісію та погашення грошей під контролем центрального банку, а врегулювання транзакцій було б децентралізованим [12, с. 17].

Віртуальні валюти – це сучасна форма приватних грошей. Як і в часи існування «вільного банкінгу» та грошей приватної емісії, вони змагаються за здобуття ринкового та урядового визнання як платіжного засобу, формування довіри громадськості до їх стабільності, формування мережі використання. Хоча системи віртуальних валют ще не в змозі оскаржити панівне становище суверенних валют і грошово-кредитну політику центральних банків [13], нові технології дозволяють здійснити діалектичне повернення до умов, які існували до промислової революції, – існування багатьох валют в рамках однієї економіки чи в еру «спеціалізованих валют» [14, с. 65].

Це може стати можливим за умов скасування державної монополії на емісію грошей, появи стабільних конкуруючих валют приватної емісії, що дозволить сплачувати борги в одиницях тієї цінності, в яких укладався контракт, а не нав'язаних урядом заміників, які існують у вигляді законного платіжного засобу [15, с. 23, 128]. Такий сценарій не суперечить і вітчизняній правовій доктрині, оскільки на переконання Г.Ф. Шершеневича весь зовнішній світ, що оточує людину, є невичерпним запасом для створення речей, що з огляду на їх споживчу і мінову цінність придатні для угод між приватними особами, які складають у сукупності цивільний оборот [16, с. 147].

В цьому контексті слід звернути увагу на поняття «гроші», під яким насамперед розуміють соціальний договір, що формує довіру між незнайомими особами в їхніх економічних операціях [17]. Особи, які можуть ні знати, ні довіряти один одному, вирішують врегулювати свої операції, пропонуючи символічні об'єкти, наприклад

банкноти в обмін на робочу силу, оскільки вони вважають, що така угода перевершує наявні альтернативи [18]. Так, один із творців монетарної теорії Г.Ф. Кнапп на початку минулого століття писав, що «душа валюти полягає не в матеріалі цих речей, а в правопорядку, який регулює їх використання» [19]. Кнапп стверджував, що валюта повинна бути встановлена законом, оскільки лише уряди можуть надати необхідну легітимність для їх прийняття як засобу платежу. Тому основна цінність валюти суттєво пов'язана з довірою населення до цієї правової системи [20].

Зниження довіри до інститутів влади та намагання суспільства самоорганізуватися в питаннях забезпечення існування важливих для неї відносин є взаємозумовленими процесами. Це може відбуватися шляхом фактичного переходу публічних відносин з обігу грошових коштів у приватні відносини, як це має місце зараз на прикладі поширення використання віртуальних валют як особливого роду електронних грошей у діяльності небанківських електронних платіжних систем.

Варто звернути увагу на мотиви створення технології розподіленого реєстру блокчейн [21, с. 1]:

1) системи, де фінансові установи виконують функцію довірених третіх сторін для обробки електронних платежів, мають слабкості, пов'язані з тим, що завжди існує невизначеність, пов'язана із загрозою відміни транзакції з боку фінансової установи, ймовірність шахрайства;

2) електронна платіжна система, заснована на криптографічному доказі, дозволяє здійснювати прямі розрахункові операції між собою без застосування довіри до третьої сторони.

Автор електронної грошової системи Bitcoin зазначав, що «основна проблема звичайної валюти – це довіра, необхідна для її роботи. Центральному банку слід довіряти, щоб він не знецінював валюту, але історія фіатних валют повна порушень такої довіри. Банкам потрібно довіряти, оскільки вони можуть утримувати наші гроші та переказувати їх в електронному вигляді, але вони повертають їх у хвили кредитних бульбашок з маленькою часткою резерву. Ми маємо довіряти їм свою конфіденційність, довіряти їм захист наших рахунків від шахраїв. Їх великі накладні витрати унеможливають мікроплати» [22].

Електронна грошова система Bitcoin – це довіра, а також можливість усунення необхідності довіряти урядам та корпораціям [23]. Теоретичні основи віртуальних платіжних систем з використання технології розподіленого реєстру часто простежуються в австрійській школі економіки та її критиці до нинішньої грошової системи, а також втручаннях, які здійснюють уряди та інші установи, що призводить до послаблення ділових циклів та інфляції [3]. Оскільки віртуальні валюти не емітуються центральним органом влади і не покладаються на статус законного платіжного засобу для їх прийняття, вони дійсно можуть бути драматичним відходом від історичної тенденції декількох останніх століть щодо створення національних грошей [24] і стати вирішальним кроком до «денаціоналізації грошей», яку підтримував Ф. фон Хайек [15].

За твердженням С.О. Алісова гроші, які виникли як явище приватноправове внаслідок їх особливої значимості і виконуваної ролі для держави й суспільства, перетворилися в об'єкт, підданий впорядковуючому впливу з боку держави на під-

ставі публічно-правових норм, яким властивий жорсткий імперативний характер [25, с. 371]. Фінансово-правова сутність грошей нині знову поступається місцем приватно-правовому регулюванню, а система грошового обігу все частіше буде натикатися на цивільно-правові відносини взаєморозрахунків валютою приватної емісії.

Висновки. Поряд з електронними грошима, які є електронною формою національних валют, поширення набувають небанківські електронні платіжні системи, які є середовищем обігу віртуальних валют, що не деноміновані в національній валюті. Їх поява стала наслідком стрімкого розвитку технологій та виникнення приватних платіжних систем і електронних платіжних систем децентралізованої довіри, жоден аспект діяльності яких не піддається врегулюванню та які не мають державних чи юрисдикційних кордонів. Йдеться про той випадок, коли емісія електронних грошей та організація діяльності небанківської платіжної системи впорядковані виключно методами приватного права (договорами, а у випадку децентралізованих платіжних систем – шляхом використання технології розподіленого реєстру).

Виявлені відмінності у функціонуванні небанківських електронних платіжних систем за типом валюти, що ними використовується (віртуальні валюти, цифрові валюти), а також за способом організації їх емісії та обліку (централізовані та децентралізовані).

Зазначені результати можуть бути покладені в основу подальших досліджень нових типів суспільних відносин в діяльності небанківських електронних платіжних систем і формування правового режиму використання віртуальних валют.

Література

1. Stankey R.F. Internet Payment Systems: Legal Issues Facing Businesses, Consumers and Payment Service Providers. 6 COMMLAW CONSPECTUS. 1998. № 11.
2. FATF, F.F.A.T. Virtual currencies – Key Definitions and Potential AML / CFT Risks. FATF Report, 2014.
3. Europe Central Bank. Virtual Currency Schemes: European Central Bank, 2012.
4. Rueckert C. Cryptocurrencies and fundamental rights. Journal of Cybersecurity, 2019.
5. Weninger. Arizona House Bill 2417, Section 2 / Arizona State : House of Representatives, 2017.
6. Guegan D. Public Blockchain versus Private blockchain, 2017.
7. Mancini Griffoli T., Martinez Peria M., Agur I. et al. Casting Light on Central Bank Digital Currencies. Staff Discussion Notes, 2018.
8. Central European Bank. Cryptocurrencies and tokens, 2018.
9. Bank for International Settlements. Central bank digital currencies. report by the Committee on Payments and Market Infrastructures and the Markets Committee, 2018.
10. НБУ. Аналітична записка за результатами пілотного проекту «Е-гривня» / Київ, 2018.
11. Ricks M., Crawford J., Menand L. Digital Dollars. Vanderbilt Law Research Paper. 2020. № 18–33.
12. Nabilou H. Central Bank Digital Currencies: Preliminary Legal Observations. Journal of Banking Regulation, Forthcoming, 2019.
13. Dabrowski M., Janikowski L. Virtual currencies and central banks monetary policy: challenges ahead, 2018.
14. Toffler A. Powershift: New-York : Bantam Books, 1990. 585 с.
15. Hayek F.A. Denationalisation of Money - The Argument Refined: The Institute of Economic Affairs, 1990.
16. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права: Тула : Автограф, 2001. 720 с.
17. Cvetkova I. Cryptocurrencies legal regulation. BRICS Law Journal, 2018.
18. Camera G., Casari M., Bigoni M. Money and trust among strangers. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2013.

19. Cannan E., Knapp G.F., Lucas H.M. et al. *The State Theory of Money*. *Economica*, 1925.
20. McGinnis J.O., Roche K. *Bitcoin: Order without law in the digital age*. *Northwestern Public Law Research Paper*. 2017. № 17–06.
21. Wright C.S. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. *SSRN Electronic Journal*, 2019.
22. Nakamoto S. *Bitcoin open source implementation of P2P currency*: URL: <http://p2pfoundation.net>
23. Maurer B., Nelms T.C., Swartz L. "When perhaps the real problem is money itself!": the practical materiality of Bitcoin. *Social Semiotics*. 2013. Vol. 23, № 2. С. 261–277.
24. Fantacci L. *Cryptocurrencies and the Denationalization of Money*. *International Journal of Political Economy*. 2019. Vol. 48, № 2. С. 105–126.
25. Алісов Є.О. *Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні / Харків, 2006.*

Анотація

Лозовицький А. В. Небанківська електронна платіжна система як середовище обігу віртуальної валюти. – Стаття.

У статті аналізується особливості діяльності небанківських електронних платіжних систем з використанням віртуальної валюти – приватних платіжних систем і платіжних систем децентралізованої довіри, діяльність яких не врегульована законодавчо та становить потенційну загрозу діючій грошовій системі країни.

Діяльність таких електронних платіжних систем, будучи неврегульованою у законодавствах більшості країн, часто не суперечить йому та є предметом правової дискусії науковців усього світу. Основну причину такої ситуації я вбачаю в особливостях суспільних відносинах, що мають ширше коло засобів регулювання, ніж засоби, які використовуються об'єктивним правом у випадку впорядкування діяльності вже відомих операторів платіжних послуг та електронних платіжних систем.

Виключно публічно-правові методи регулювання грошового обороту виявилися не ефективними у відносинах з приватними електронними платіжними системами і платіжними системами децентралізованої довіри. За таких обставин адміністративне регулювання грошового обороту, а разом з тим і вплив державної влади на суспільні процеси у сфері обігу грошових коштів може бути обмеженим і залишитися лише в рамках публічних фінансів, де використовуються законні платіжні засоби.

Своє завдання вбачаю у дослідженні сутності суспільних відносин, які виникають з приводу діяльності нових типів небанківських електронних платіжних систем і використання віртуальних валют як особливого виду електронних грошей. Отримані висновки можуть бути використані у пропозиціях щодо ефективного врегулювання таких суспільних відносин з огляду на їх особливості, що необхідно враховувати у нормотворчій діяльності.

Варто також наголосити, що необхідність у такому дослідженні зумовлена й тим, що діяльність таких платіжних систем та подальше її правове врегулювання відповідає суспільним інтересам та інтересам цивільного обороту з огляду на значне поширення цифрових і віртуальних валют серед населення. Відповідно і суспільні відносини, які виникають у процесі їх використання, можуть бути предметом законного інтересу кожного громадянина, який бере в них участь.

Ключові слова: приватні гроші, електронні гроші, платіжний засіб, цифрова валюта, криптовалюта, платіжна система, блокчейн, розподілений реєстр, децентралізована довіра.

Summary

Lozovytskyi A. V. Non-bank electronic payment system as a virtual currency circulation environment. – Article.

The article analyzes the features of non-bank electronic payment systems using virtual currency – private payment systems and payment systems of decentralized trust, whose activities are not regulated by law and pose a potential threat to the current monetary system.

The activities of such electronic payment systems, being unregulated in the laws of most countries, often do not contradict it and are the subject of legal debate among scholars around the world. The main reason for this situation we see in a special kind of public relations, which have a wider range of regulatory means than the means used by objective law in the case of streamlining the activities of already known payment service providers and electronic payment systems.

Only public-law methods of regulating money circulation have proved ineffective in relation to private electronic payment systems and decentralized trust payment systems. In such circumstances, the administrative regulation of money circulation, and at the same time the influence of state power on social processes in the field of money circulation, may be further limited and remain only within public finances, where the legal tender is used.

We see our task in the study of the essence of social relations arising from the activities of new types of non-bank electronic payment systems and the use of virtual currencies as a special type of electronic money. The obtained conclusions can be used in proposals for the effective regulation of such social relations in view of their features, which must be taken into account in rule-making activities. It should also be emphasized that the need for such a study is also due to the fact that the operation of such payment systems and its further legal regulation is in the public interest and the interests of civil turnover given the significant spread of digital and virtual currencies among the population. Accordingly, public relations that arise in the process of their use today may be the subject of the legitimate interest of every citizen who participates in them.

Key words: private money, electronic money, means of payment, digital currency, cryptocurrency, payment system, blockchain, distributed register, decentralized trust.